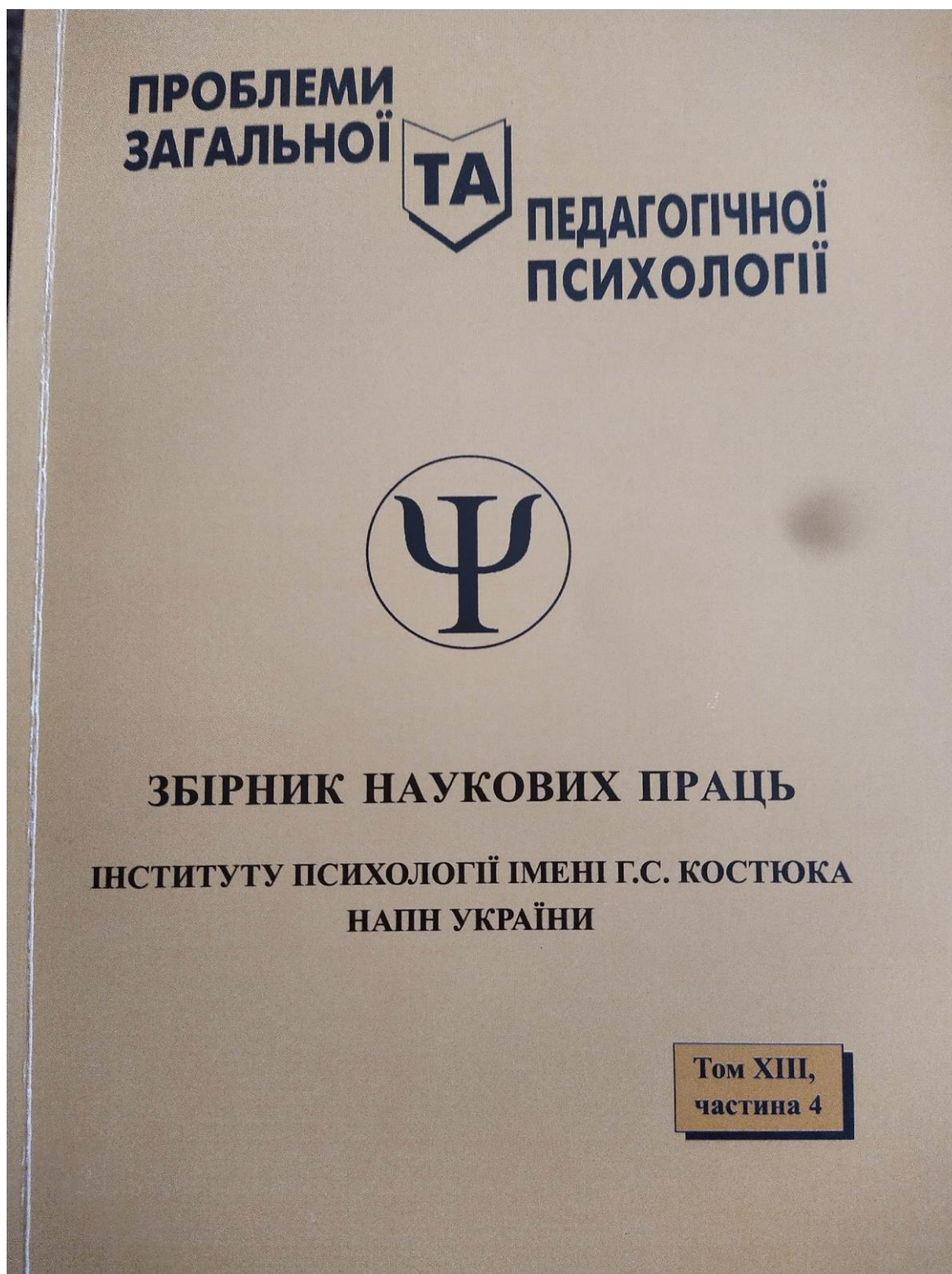

Дослідження здатності людини перетворювати елемент довкілля на одиницю художнього образу в рамках вивчення духовності особистості// Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. Т.ХІІІ, част. 4. – К., 2011. – С. 60-67.

ВАРНЯК І.С.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДАТНОСТІ ЛЮДИНИ ПЕРЕТВОРЮВАТИ ЕЛЕМЕНТ ДОВКІЛЛЯ НА ОДИНИЦЮ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В РАМКАХ ВИВЧЕННЯ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження. Темпи життєдіяльності сучасної людини не дозволяють їй розслаблятися, будучи завжди активною, цілеспрямованою, творчою, винахідливою. Одним з ресурсів отримання творчого заряду для особистості і підтримки її духовності слугує чуттєве сприйняття, де кожен може пізнати себе і оточуючий світ. Таким емоційним ресурсом для особистості може слугувати сприйняття художнього образу, а саме здатності людини перетворювати елементи реальності на одиниці образу, засновуючись на емоційності, винахідливості, креативності особистості.

Дослідження спрямовано на вивчення нових підходів проблеми художнього сприйняття, яке відіграє велике значення у розвитку духовності особистості, адже аналіз останніх наукових праць свідчить про те, що на сучасному етапі наукова думка розглядає художнє сприйняття лише на основі споглядання мистецтва, а ми в своєму дослідженні наголошуємо, що творчість може народжуватися і на основі елементів дійсності, нашого довкілля. Психологічних досліджень (особливо експериментальних) в цій області поки недостатньо (відмітимо близькі за тематикою роботи Є.П.Крупника, Г.А.Адаскіної) і частіше предметом вивчення психологів виступає сприйняття художніх творів, а не самої дійсності [1, с.100].

Досліджуваними в нашому експерименті виступили студенти Херсонського державного університету (150 осіб) гуманітарних (психологія, історія, іноземна філологія, журналістика) і творчих спеціальностей (режисура, образотворче мистецтво, хореографія) III курсу навчання. Ми умовно виділили 2 групи: «Художній образ» (75 осіб) і «Натуральний образ» (75 осіб) з метою порівняння особливостей сприйняття і творення двох типів образів. Кожна група нараховує однакову кількість студентів гуманітарного і творчого напрямків підготовки.

Важливою методикою, на яку ми спираємося в своєму дослідженні виступає тест креативності П.Торренса, а саме його фігурна батарея тестів. Скорочений варіант образотворчої (фігурної) батареї тесту П.Торренса представляє собою завдання «Заверши малюнок». Так, досліджувані в нашому експерименті виконували завдання: завершити, домалювати, домислити і створити власні неповторні художні образи на основі стимульного матеріалу даної методики. Стимульний матеріал – набір незавершених фігур (всього 10) у вигляді ліній, овалів, креслень. Представники гештальтпсихології наголошують, що незавершені фігури визивають прагнення завершити їх найпростішим способом. Виходячи з цього, щоб створити оригінальну відповідь необхідно протидіяти цьому прагненню. Представлені десять фігур відрізняються між собою, але нав'язують певні стійкі образи, які досліджувані повинні перетворити на непрості і неповторні, індивідуальні зображення.

Вважаємо необхідним визначити інструкцію методики Торренса : «Вам пропонується завдання завершити малюнок. Це завдання потребує від Вас роботи вашої уяви, щоб придумати нові ідеї і скомбінувати їх різноманітним чином. Придумайте цікаву назву до кожної картинки і напишіть її внизу біля картинки». Дана інструкція залишилася незмінною для групи «Натуральний образ».

Ми змінили завдання дій методики завершення фігур лише для групи «Художній образ», яка звучала наступним чином: «Просимо Вас на основі незавершених фігур створити свій неповторний художній образ. Якщо додати до цих фігур додаткові лінії, елементи, форми, креслення, Ви отримаєте цікаві предмети або сюжетні картинки і яскраві художні образи. Не обмежуйте себе в образах і фантазуйте. Просимо біля кожної картинки написати назву створеного художнього образу або свої асоціації, які викликає цей образ».

П.Торренс дає нейтральний елемент простору невідомої фігури. Цей елемент простору ми приймаємо як одиницю предметності, яка розвиваючись людиною стає образом. Цей образ вміщує об'єктивність предмету і стан людини, які синтезуючись утворюють той чи інший образ.

На наш погляд, художній образ породжується будь-яким елементом світу, якщо людина працюючи над ним виконує не лише механічну роботу (завершити малюнок), а й проектує в образ свої почуття, емоції, думки, потреби, які з часом вмирають.

Наша задача полягає у детальному вивченні здатності людини перетворювати звичайну незавершену фігуру на складний художній образ, яку ми визначаємо критерієм творчості. Завершити, домалювати, додати елементів до цього елемента недостатньо, щоб створити художній образ, необхідно сприйняти цей предмет зі своєю оцінкою, відношенням, певними почуттями та емоціями. Для того, щоб деякий предмет був сприйнятливим, необхідно здійснити по відношенню до нього яку-небудь зустрічну активність, спрямовану на його дослідження, побудову і уточнення образу.

Необхідно зазначити, що основними критеріями оцінки сприйняття художнього образу ми виділили:

- 1) Тематику новостворених образів: природна тематика, метафори-абстракції, схеми, символіка людини, предметно-технічна сфера і т.д.
- 2) Необмеженість образу (аналіз зображень, які виходять за рамки стимульного матеріалу);
- 3) Показники дій з контуром незавершеної фігури. В нашому експерименті незавершена фігура у вигляді ліній (стимульний матеріал методики П.Торранса) являє собою початковий стимул, предмет сприйняття, на основі якого народжуються художні образи. В даному контексті важливо відстежити як досліджуваний сприймає і поводить з контуром даного елемента, які дії він виконує, як бачить цей предмет, знак. Можливо він бачить це як символ, який не потрібно доповнювати, додавати до нього різних елементів. Знак – путівник до виходу почуттів людини, стимул для розвитку творчої емоційної енергії. Узагальнюючи вище викладене, ми розробили наступні критерії дослідження сприйняття контуру, а саме:

- контур незавершеної фігури вписаний у новий образ;
- незавершена фігура всередині створеного образу;

- не використаний контур і незавершена фігура;
- наведений контур фігури;
- зміна форми контуру запропонованої фігури.

4) Незавершеність образу (не доповнені фігури). Не доповнений образ – це думка без зображення чи елементарне небажання фантазувати чи доповнювати його?

Можна без перебільшення сказати, що вся сучасна теорія сприйняття базується головним чином на вивченні динаміки феноменів цілісності, структурності, константності, аперцепції в зорових сприйняттях [2, с.48]. Так, і ми не відходимо від цих положень і головними особливостями, що виявляють здатність перетворювати елемент довкілля на образ ми визначаємо:

- предметність, цілісність сприйняття – вміння створювати цілісний образ (дії з контуром незавершеної фігури, створення на її основі зображення),
- категоріальність – віднесення до певного класу явищ сприйнятий елемент, образ (критерій «тематика образів»);
- константність – здатність сприймати незавершену фігуру як відносно постійний і стійкий елемент, який неможна змінити (показники за критерієм «наведений контур», «неторкнута фігура»);

Матеріалом для аналізу, на цьому етапі, виступили образи, зображення, картинки досліджуваних, які вони створювали на основі незавершених фігур.

За допомогою параметричного t-критерію Стьюдента був проведений порівняльний аналіз виразу параметрів сприйняття натурального і художнього образів у досліджуваних гуманітарних спеціальностей. По ряду параметрів були виявлені достовірні відмінності у сприйнятті художнього і натурального образу студентами-гуманітаріями. Отримані результати дослідження представлені у таблиці:

I. Сприйняття натурального і художнього образів студентами гуманітарних спеціальностей

Таблиця А

№	Назва критерію	Знач. t-емпир	художній образ		натуральний образ	
			середнє значення	стандартне відхилення	середнє значення	стандартне відхилення
1	Зображення пейзажу	2,486*	0,62	0,861	0,23	0,426
2	Контур фігури вписаний в образ	3,857**	8,43	1,119	9,33	0,898
3	Контур всередині образу	3,952**	0,97	0,897	2,12	1,575
4	Наведений контур фігури	2,583*	0,37	1,089	1,17	1,570
5	Необмеженість образу (вихід за рамки у створенні образу)	2,113*	0,37	1,089	0	0
Примітка: n ¹ = 37 (група художній образ – гуманітарні спеціальності); n ² = 39 (група натуральний образ – гуманітарні спеціальності); * – p < 0,05; ** – p < 0,01						

1. Елемент довкілля може слугувати основою для зародження образів на різну тематику. Нами були виділені різні категорії зображень як: природна тематика, метафори-абстракції, схеми, символіка людини, предметно-технічна сфера і т.д. Пейзаж-панорама як категорія малюнків виділені нами в окремий вид образів, (адже ми могли віднести цю категорію до сфери природничої тематики), але ці зображення характеризуються більшою деталізацією, складністю малювання і вважаються досить нетиповими образами, які потребують від досліджуваних більшої художньої майстерності, роботи уяви і найголовніше співвідношенням фігури і фону, що робить ці образи більш цілісними і інформативними порівнюючи з іншими образами.

Так, за критерієм «Пейзаж, панорама» в категорії тематики новостворених образів у порівнянні натурального і художнього образів ми отримали значимі відмінності (див.табл А). Це пояснюється тим, що «художній образ» у досліджуваних частіше асоціюється з цілісними складними зображеннями, адже пейзаж – тип картини, який зображує природу або яку-небудь місцевість і представляє собою системну, цілісну картину. Недарма пейзаж – це термін, який застосовують професійні художники в своїй роботі, він вважається досить

непростим жанром живопису. В наш час неспокійних роздумів про кризи у взаємовідносинах людини і природи, пошуків шляхів зближення цивілізації та оточуючої дійсності пейзажне мистецтво, часто, виступає мудрим вчителем. Як стверджують професійні пейзажисти, цей тип живопису демонструє як природа входить в людську свідомість, перетворюючись на символ, ліричний роздум або тривожне попередження.

Ми неодмінно погоджуємося з цим поглядом і наголошуємо, що створити пейзаж складніше ніж намалювати один побутовий предмет без просторового бачення і уявлення як це відбувається в образі пейзажу.

Як показують результати експерименту, на основі незавершеної фігури у створенні художнього образу, картини природи, оточуючої дійсності уявляються і народжуються в свідомості студента набагато частіше, ніж це відбувається при створенні натурального образу.

2. Експеримент показав, що значення контуру у сприйнятті образів відіграє принципове значення. І.М. Сеченов зазначав, що, сприймаючи предмети різного розміру і форми, ми обводимо їх рухами очей, немовби «щупальцями». Між рухами очей і відбитком предмета на їх сітківці встановлюється зв'язок, що дає нам змогу краще сприймати розміри і форми предметів

В цьому аспекті, автор стверджує, що контур предмета – первинна і загальна якість, яка є похідним для зорового сприйняття. Вичленення фігури (предмету) із фону (оточуючого простору) є характернішим феноменом зорового сприйняття. Однак в цих дослідженнях найменша увага уділяється саме тому, що створює можливість такого виділення фігури з фону, тобто контуру [2].

Сприйняття контуру визначає можливість диференційованого сприйняття форми, як відомої єдності будови, пропорції і взаємозв'язку частин, вираження у зовнішній структурі смислового змісту і просторових відносин. Узагальнюючи вище викладене, визначаємо найінформативнішою ознакою, яку необхідно вирізнити під час ознайомлення з формою фігури – властивість контуру. Зорова система має не лише встановлювати межу між об'єктом і тлом, а й утримувати її. Це здійснюється за допомогою рухів очей,

які ніби повторно виокремлюють контур, і є неодмінною умовою створення образу форми предмета [2, с.45].

Дослідження особливостей сприйняття контуру становить обов'язкове завдання у детальному вивченні зорового сприйняття образу, його основних характеристик. Виходячи з цього, були виявлені значимі відмінності за показником «Операції з контуром незавершеної фігури» на всіх етапах обробки результатів дослідження. Так нагадаємо, що основними етапами аналізу отриманих даних експерименту ми визначили:

I. Порівняння сприйняття натурального і художнього образу студентами гуманітарних спеціальностей;

II. Дослідження сприйняття художнього образу представниками творчих і гуманітарних спеціальностей;

III. Дослідження сприйняття натурального образу представниками творчих і гуманітарних спеціальностей;

Як видно з таблиці, натуральний образ породжує більше активності, дій з контуром фігури. Найбільш примітивним способом створення образу вважається – дія вписати контур у фігуру, іншими словами, звичайно продовжити незавершену фігуру і замкнути її у новий образ.

3. Протилежним зображенням вважається коли контур фігури знаходиться всередині новоствореного образу, який ніби поглинає елемент довкілля у своє нове зображення. Це завдання потребує від досліджуваного нетипового бачення предмету, більшої зосередженості, роботи уваги і уваги. Натуральний образ за цим критерієм має перевагу відносно до художнього. Останній ніби вже завершений образ, ускладнювати який немає потреби.

4. Критерій «Наведений контур фігури» говорить про те, що незавершена фігура сприймається як елемент, який домальовується, а не як константа, яку неможливо видозмінити. Натуральний образ породжує дії наведення контуру незавершеної фігури, всього образу в цілому. Незавершена фігура художнього образу, навпаки, сприймається як відносно стійкий, постійний предмет, який змінювати, ускладнювати, і підкреслювати наведенням не вдається. Це

положення підтверджується результатами експерименту (див. табл.1). Так, кількість зображень з наведеним контуром становить : художній образ $\Sigma=16$; натуральний $\Sigma=46$.

За критерієм «Неторкнута фігура»: художній образ $\Sigma=32$; натуральний $\Sigma=25$. Незавершена фігура залишається неторкнутою саме в групі «художній образ». Можливо, на думку досліджуваних, вона сприймається як ідеальна, яку доповнювати немає потреби або бажання. Адже ми визначаємо звичайну лінію, палицю – стимулом, пусковим механізмом для творчості, первинним елементом майбутнього художнього образу.

Показники дій з контуром виявляються дуже важливими у процесі сприйняття, адже можливо припустити, що контур незавершеної фігури – це простір для проектування своїх дій, бажань. Як ти поводишся з контуром, такі особливості притаманні твоєму баченні форми, фігур, об'єктів і предметів оточуючої дійсності.

5. Одним з показників перебудови елементу дійсності на образ є його необмеженість. Як показують дані таблиці, художній образ передбачає принцип не обмеження. Частіше при створенні художнього образу рамки, межі запропонованого простору не вміщують творчої енергії досліджуваного. Даний образ пов'язаний з більш сильними емоційними реакціями ніж натуральний. Художній образ народжується не лише виконанням механічної роботи завершення образу, а й проектуванням в образ своїх емоцій, почуттів і інтересів. Сильні переживання важко підпорядкувати і систематизувати, помістити їх у запропоновані рамки аркушу. Художній образ необмежений і разом з тим нескінченний, він виходить за грані простого зображення, за межі звичайного додавання деталей до незавершених фігур. Можна також зазначити, що досліджуваний менш акуратний у створенні художнього образу, адже зображення, картинки часто виходять за межі запропонованого простору, що свідчить про нестримність його натхнення, силу рухів, інтенсивності творчої енергії. Так, загальна кількість таких образів в групі художній образ становить $\Sigma=14$, натуральний – $\Sigma=0$.

Якщо ми перейдемо до другого порівняння, яке стосується співвіднесення показників сприйняття художнього образу представниками творчих і гуманітарних спеціальностей, то отримані результати будуть стосуватися знову ж таки операцій і дій з контуром фігури, особливості яких для різних спеціальностей виявляються досить значимими.

II. Сприйняття художнього образу студентами гуманітарних і творчих спеціальностей

Таблиця Б

№	Назва критерію	Значення t-емпір	Творчі спеціальності		Гуманітарні спеціальності	
			середнє значення	стандартне відхилення	середнє значення	стандартне відхилення
1	Контур вписаний у створений образ	3,052**	9,18	1,009	8,43	1,119
2	Контур фігури всередині образу	3,516**	2,15	1,867	0,97	0,897
3	Наведений контур фігури	2,231*	1,210	1,961	0,43	0,867
Примітка: n ¹ =37 – гуманітарні спеціальності; n ² =38 – творчі спеціальності; * – p < 0,05; ** – p < 0,01						
III. Сприйняття <u>натурального образу</u> студентами гуманітарних і творчих спеціальностей						
4	Зображення пейзажу	2,863**	0,72	0,944	0,23	0,426
5	Контур фігури всередині образу	3,332**	3,88	2,785	2,12	1,575
Примітка: n ¹ =37 – гуманітарні спеціальності; n ² =38 – творчі спеціальності; * – p < 0,05; ** – p < 0,01						

Як показують результати експерименту різноманітні дії з контуром незавершеної фігури притаманні студентам творчих спеціальностей. Це пояснюється професійним баченням образу, який у свідомості і уяві досліджуваного сприймається як динамічний, цілісний, складний.

Кожний фахівець намагається сприйняти в предметах та явищах головним чином те, що його цікавить, що він вивчає, а тому він не зауважує тих деталей у предметах та явищах, які не стосуються його фаху. Це створює індивідуальний підхід до сприйняття. Тому й кажуть про професійне сприйняття у людей різних спеціальностей, яке ми і намагаємося досліджувати.

Наведені результати підтверджують положення про те, що професійні особливості у сприйнятті елементів довкілля творчими спеціальностями виявляються постійними, притаманними їм завжди. Так, немає різниці, створюють вони натуральний чи художній образ, вони бачать майбутній образ складним, цілісним, опрацьованим, завершеним, засновуючись на своєму професійному художньому баченні і немає різниці який образ вони творять. Так, творчі спеціальності частіше створюють пейзажні зображення – композиції за законами краси, які характеризуються складністю, художністю, цілісністю, інформативністю.

Гуманітарні спеціальності менш схильні до складного бачення образу (заглибити незавершену фігуру всередину образу) і створити нетипове зображення. Їм більш властива здатність завершення образу дією вписування фігури у новостворений образ – творчі спеціальності ($\Sigma=329$), гуманітарні – ($\Sigma=364$).

Одним з перспективним завдань у вивченні психології художнього сприйняття, ми визначаємо подальші розробки дослідження особливостей професійного сприйняття художнього образу, нових категорій і критеріїв його аналізу.

Список використаної літератури:

1. Адаскина А.А. Особенности проявления эстетического отношения при восприятии действительности / Анна Анатольевна Адаскина // Вопросы психологии. – 1999. – №6. – С.100-109.
2. Ананьев Б.Г. Психология чувственного познания/ Ананьев Б.Г. – М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1960 – С.75-81.

Стаття присвячена дослідженню здатності людини перетворювати елемент довкілля на одиницю художнього образу у вивченні духовності особистості. Наведено результати експериментального дослідження сприйняття художнього образу студентами гуманітарних і творчих спеціальностей.

The article is reveal the research of the human ability to transform the element of reality on unit of artistic image. The results of experimental research of the perception of the artistic image among the students humanitarian and creative specialties exposed.

Ключові слова: художній образ, елемент довкілля, предметність, цілісність, категоріальність, константність сприйняття, незавершеність образу.
Key words: the artistic image, the element of reality, the object of perception, the integrity of perception, the category and perceptual constancy, incompleteness of the image.

